Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences
Bahar *Spring* 2019, Sayı *Number* 23, 15-25
DOI:10.9775/kausbed.2019.002

Gönderim Tarihi: 14.03.2019 **Kabul Tarihi: 13.05.2019**

(e)dgü : bilge : kişig : (e)dgü : (a)lp kişig : İBARELERİ ÜZERİNE

Upon the Phrases of (e)dgü : bilge : kişig : (e)dgü : (a)lp kişig :

Eyup Sertaç AYAZ
Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Anabilim Dalı
sertacayaz@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0461-5665
Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz
Köl Tigin (G6) ve Bilge Kagan (K4) yazıtlarındaki ***(e)dgü : bilge : kişig : (e)dgü : (a)lp : kişig*** *ibareleriyle ilgili değerli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada, metnin bütününden hareketle bağlamın ve edebi sanatların dikkate alınmasıyla yapılacak bir değerlendirmenin önceki çalışmalara katkı sağlayacağı düşüncesiyle yola çıkılmıştır. İlgili ibarelerdeki her kelimeye ayrı bir anlam verme yoluna gidilmesi ve bütün kelimelerin neredeyse her durumda ilk anlamlarıyla değerlendirilmesi üslup bakımından metne uygun düşmemektedir. Bu çalışmada, söz konusu ibarelere verilebilecek anlamlar üzerinde durulacaktır.*
Anahtar kelimeler: *Orhun Yazıtları, edgü bilge, edgü alp*
Abstract
Valuable studies have been made about the ***(e)dgü : bilge : kişig : (e)dgü : (a)lp kişig*** *in the texts of Köl Tigin (G6) and Bilge Kagan (K4). In this study, evaluation that considering the context and literary arts will contribute to previous studies. To give a different meaning to each word in related phrases and almost in case evaluation of words in the first meaning, does not correspond to the text in terms of style. In this study, the meanings that can be given to these phrases will be emphasized.*
Keywords: *Orkhon Inscription, edgü bilge,edgü alp*

1. GİRİŞ

Köl Tigin (G6) ve Bilge Kagan (K4) yazıtlarında geçen **(e)dgü : bilge : kişig : (e)dgü : (a)lp : kişig** (Alyılmaz, 2005, s. 30) ibarelerinde okuma bakımından bir farklılık gözlenmemekle beraber, ilgili ibareler için temel kaynaklardaki anlamlandırma teklifleri şu şekildedir:

Yayım	Anlam
Ahmet Bican Ercilasun, 2016, 500	*Çok bilge kişileri çok yiğit kişileri*
Árpád Berta, çev. Emine Yılmaz, 2010, 130	*iyi ve bilge kişiyi, iyi ve alp kişiyi*

Sir Gerard Clauson, 1972, 752	*İyi bilge insanlar, iyi güçlü insanlar*
Hüseyin Namık Orkun, 2011, 24	*İyi hakîm kişiyi, iyi cesur kişiyi*
Mehmet Ölmez, 2017, 88	*Bilgili ve yiğit insanları ilerletmezlermiş*
Muharrem Ergin, 2007, 4	*İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı*
Şemseddin Sami, 2012, 51	*İyi (ve) alem adamı iyi (ve) çor adamı*
Talât Tekin, 2010, 20	*İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri*
Vilhelm Thomsen, çev. Vedat Köken, 2011, 165	*İyi, bilge kişiyi, iyi, yiğit kişiyi*

Kaynaklarda *edgü, bilge* ve *alp* kelimelerine geçtikleri hemen her yerde ilk anlamlarının verildiği görülmektedir. Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında *edgü / edgüg / edgüti* kelimeleri [TI K10 - KT G2 (edgüti : çok iyi, iyice), KT G6 - KT G6 - KT G7 - BK K4 - BK K4 - BK K5, BK D39 - BK G12 (edgü : iyi), KT D23 - BK D19 (edgü : bağımsız-müreffeh'iyi', hür ve müstakil), BK K14 (edgü : iyilik), KT D24 - BK D20 (edgüg : hayrın, kazancın)] şeklinde toplam 15 kez geçmektedir. Kelimenin yazıtlardaki imlâsı ügd [(e)dgü], gügd [(e)dgüg], ptügd [(e)dgüti] şeklindedir. "*ed"* (iyi, yarar, kazanç) isminin +gU ekiyle genişletilmesiyle oluşturulan *ed+gü* şekline 11 örnekte rastlanmaktadır. İki örnekte pekiştirme ifade eden +ti zarf ekiyle *edgü+ti* (iyice) ve iki örnekte de iyelik eki alarak *edgü+g* [kazancın(ız)] şekil ve anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Tekin, 2003). Genel kabuller ışığında *edgü* kelimesi "***edgü** agı, **edgü** el ve **edgü** sab*" örneklerinde *iyi* anlamıyla sıfat görevinde; ***edgüti** urġıl, **edgüti** eşid* örneklerinde *iyi, iyice* anlamlarıyla zarf ve ***edgüg, edgü** körteçi sen* örneklerinde *kazanç, iyilik* anlamlarıyla isim görevinde kullanılmıştır (Uçar, 2018).

Batı Türkçesi'nde ikinci hecedeki -g- sesinin düşmesi, kelime içi ve sonundaki -d- / -d seslerinin akıcılaşarak -y- / -y seslerine dönüşmesi, Eski Türkçe devresinden sonra ikinci hecedeki yuvarlak ünlülerde görülen düzleşme, kelime başı ve ilk hecedeki e- / -e- ünlülerinde görülen daralma [Türkiye Türkçesinin birinci dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi döneminde, Eski Türkçede kelime sonları hariç işaretlenmeyen kelime başı ve ilk hecesindeki e- / -e- ünlüleri, günümüzde i- / -i- ünlüsü ile yazılan bazı kelimelerde (eyü, çey (çiğ), gey-) korunmuştur. Osmanlı Türkçesi döneminde de kelimedeki ünlülerin henüz düzleşme ve daralma sürecini tamamlamadığını (ایو - eyü) görmekteyiz. Sonraki süreçte y ünsüzünün geniş

ünlüyü daraltıcı etkisi ve gerileyici benzeşmeyle kelime son şeklini almıştır.] iyi < eyi < eyü < *eygü < äd(değer, kıymet, mal)+gü (Sertkaya 2018; Gülensoy, 2011, s.444; Eyuboğlu, 2004, s.356; DLT, 2007) gelişimleriyle günümüzdeki şeklini alan *iyi* kelimesiyle ilgili olarak Türkçe Sözlük'te (TDK, 2011, s. 1235) 9 farklı anlama yer verilmiştir:

sf. 1. İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, kötü karşıtı: *Bir aralık iyi fal bildiğimi haremde duyurdum.* -F. R. Atay. 2. Bol, çok, aşırı: *İyi yağmur yağdı.* 3. Uğurlu, hayırlı, iyilik getiren: *İyi haber.* 4. Esen, sağlıklı: *İyi ve sıhhatli olduğumu bildirebilirsiniz.* -N. F. Kısakürek. 5. Yerinde, uygun: *İyi bir cevap.* 6. Doğru olan: *İyisi bu işe karışmamaktır.* 7. Yeterli, yetecek miktarda olan: *Bu yün, hırka için iyidir.* 8. *a.* Öğrencinin değerlendirilmesinde kullanılan orta ile pekiyi arasındaki not. 9. *zf.* İstenilen, beğenilen, yerinde, yararlı, uygun bir biçimde: *Bunun çocukları iyi çıktıkları için ölünceye kadar babalarına bakmışlar.* -M. Ş. Esendal.

Yazıtlarda *bilge/bilgesi/bilgesin* şeklinde 35 kez (TI B1-B5-B6-B7-G3-G8-G10-D4-D7 / TII B2-G3-G4-G6-K1-K3-K4 / BK K1-K4-D1-D1-D4-D4-D10-D18-G13-G13-B2-GB / KT G1-G6-D3- D3-D23-K13-B) geçen, imlâsı aglib şeklinde (Mert – Albayrak, 2013, s. 103) olan *bilge* kelimesi bil- fiilinin -gA fiilden isim yapma ekiyle türetilmesinden oluşmuş ve *bilgili, akıllı, iyi ahlaklı, olgun ve örnek (kimse), hakim* anlamlarında kullanılmıştır (Gülensoy, 2011, s. 146; Eyuboğlu, 2004, s. 90; DLT, 2007).

Tietze'nin (2002, s. 711) *bilge* kelimesi hakkındaki açıklamaları da dikkate değerdir:

EOsm. bilge 'âlim' TS559-560 < ETk. bilge a.m. Clauson 1972 s. 340 [bil-+ fiilden isim / sıfat yapan –ge eki M. Rasanen 1957 s. 124. ¤ Eyitdi ol söz eyden bilge üstâd / Ki dutmışdı çok eski dâstân yâd (Fahri 1974 [1367] No. 278). ¤ Kimse sesini çıkaramadı. Öksüz Musa gibi yaşlı bilge birine zaten ne diyebilirlerdi ki? (Osman Şahin 1994 s. 20).

Tk.'de *–ga / -ge* ekiyle fiilden yapılan isim ve sıfatlar için b. M. Erdal 1991 I, 376-382. Bunların bazıları çok eskidir ve diğer Türk dillerinde de yaygındır. Tk.'de sayıları mahdut ve çoğu ya arkaik ya da mahallîdir; / *g* / sesi düşmüş olanlar da vardır (b. ms. *Bürge>büre / pire*).

Yazıtlarda *alp/alpagu* şeklinde 18 kez (TI G6-G7-D4-K5 / TII B3-G5 / BK K4-D4-D4-G7 / KT G6-D3-D40-D40-K2-K2-K3-K7) geçen, imlâsı pL şeklinde olan *alp* kelimesi; *yiğit, cesur, korkusuz, bahadır* anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Gülensoy, 2011, s. 67; Eyuboğlu, 2004,

s.27; DLT, 2007). *Alp* ve *bilge* kelimeleri yazıtlardaki kullanımıyla günümüze ulaşmıştır. Tietze'nin sözlüğünde de (Tietze, 2002, s. 359) *alp* kelimesi şu şekilde kayıtlıdır : EOsm. alp 'kahraman, pehlevan' TS111 < ETk. alp 'cesur' Clauson 1972 s. 127-128. ¤ Çün bu sözi işitdüm ve anuŋ cebbârlıgın ve alplıgın bilürdüm, geldüm kim seni uyaram. (A. Zajaczkowski 1934 [1405], 33).

2. ANLAMLANDIRMA ÇALIŞMALARINA GENEL BAKIŞ

Yazımızda ele aldığımız *(e)dgü : bilge kişig : (e)dgü : (a)lp kişig :* ibarelerinde *edgü, kişig* sözcüklerinin niteleyeni olan *bilge* ve *alp* sözcüklerinden önce gelmektedir. Dolayısıyla zarf veya sıfat olarak değerlendirilmekte ve anlamlandırma da bu doğrultuda, birinci anlamları dikkate alınarak yapılmaktadır. Temel anlamdan mecaz anlama, ad aktarmasından deyim aktarmasına kadar söz sanatlarının sergilendiği bir metinde *iyi bilge kişi*, *iyi cesur kişi* şeklindeki bir anlamlandırma, ileri seviyede bir üslup tutturmuş bu metinlerin anlatım gücüne gölge düşürmektedir. Anlatımdaki bu aksamayı giderebilmek için anlamlandırmada *iyi bilge* ve *iyi cesur* kelimelerinin arasına bazen bir virgül koyularak bazen de araya bir '*ve'* bağlacı eklenerek kelimeler eş görevli sözcükler olarak değerlendirilmişlerdir. Netice itibarıyla ilgili ibarelere anlam verilirken anlamı genişletme yoluna gidilmemiş ve sözcüklerin en çok kullanılan ilk anlamına dayanan serbest bir tercümesi yapılmıştır. Hâlbuki tarihi süreç içerisinde kelimeler kullanılışın kattığı anlamla çeşitli değişme ve gelişmelere uğramaktadır. Dile zenginlik kazandıran bu özelliğin sıkça rastlandığı dilimizde "kötü, fena" anlamlarının yanı sıra "pek, çok" karşılığında kullanılan *yavlak* (<yablak) ve *ayıg* (<anıg) kelimeleri buna örnek teşkil etmektedir. Yine başlangıçta "kötü, fena" anlamlarına gelen *yavuz* kelimesi anlam iyileşmesine uğrayarak "yiğit, mert, çalışkan, becerikli" anlamlarını kazanmıştır (Ata, 1996, s. 1310).

Andreas Tietze'nin (2002, s. 674) 13. yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar Anadolu ve Rumeli Türkçesinde kullanılmış olan sözcükleri, farklı alfabelerle yazılmış 1.500 kadar Türkçe metni ve bazı sözlükleri taranarak hazırlanan "Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati"nde, *edgü* sözcüğüyle ilgili anlam genişlemelerini ve kullanım biçiminlerini, değişik dönemlerde geçtiği metin parçalarıyla gösteren tespitler konumuz için aydınlatıcı olacaktır:

eygü/eyü/eyi/iyi b.m. (yavuz ve kötü'nün aksi) TS 1595-96, Meninski 1680 I, 575,617 < ETk. Edgü a.m. Clauson 1972 s.51 ¤ Dahı yüz olkadar baht u sa'âdet/Sahavet, erlik u çok eygü 'âdet/Ki zâtinde hudâvend-i

cihânuŋ/Görinür, dile gelmez vasfı anuŋ. (Fahri 1974 [1367] s.268) ¤ Çün eyüyi yavuzdan secdi. (Ferec 855/1451 v.128a). ¤ Dâyimâ emiyre l-mü'minîn Hârûnuŋ eyü işine muvâffakat ederidi, yatlu hâline muhâlefet ederidi. (Ferec 855/1451 v.2a). iyi amma / iyi de / iyi hoş da 'evet, fakat…': ¤ "Mâ-dâmki kavlımız var, şu istridiye panayirini görelim!" – Eyi ammâ bende görecek gözmü kaldı? Yürürken bile uyuyacağım! (Ahmed Râsim 1340/1922 s.208). ¤ Yüzü yabancı değil. Reklâmlarda mı görmüştü? Galiba, manken. İyi de, göz göze gelmek için neyi bekliyorlar? (A. Yurdakul 1993 s.334-335). ¤ Kızım! Eyi hoş ammâ, sen burada sevdiciğimiŋ göŋlünü okşayacak, şöyle dokunaklı hîç bir şey yazmamışsın ki! (E. E. Talu 1928 s.135). iyi et- 'yerinde bir davranışta bulunmak': ¤ İ ferzend! Benüm sözüm duyduŋ geldüŋ, eyü etdün. (Ferec 855/1451 v.52b). ¤ Eyü etmedüŋ israfa katı meşgul olduŋ. (a. y.). ¤ "Ebe çağırttım. Namussuzu muayene ettirdim." – "İyi etmişsin." – "Gebelik üç aylık." (H. R. Gürpınar 1943m s.34). iyiden iyi 'çok iyi, adamakıllı, tamamiyle': ¤ Babaŋı eyiden eyi hatırlayor musuŋ? (H. R. Gürpınar 1340c s.646). İyi kötü 'şöyle böyle, az fena değil': ¤ Vakıa o da ayakda muvazenesini zahmetle buluyordu ammâ, eyi kötü, evine kadar ârızasız gidebilmişdi. (E. E. Talu 1928 s.185). iyisi mi 'her şeyden iyi şu': ¤ İyisi mi, sen çekil bir tarafa, keyfine bak; ben de burada biraz başımı dinliyeyim! (O. C. Kaygılı 1939 s.267). İyi saatte olsunlar 'cinler, periler': ¤ Böyle birdenbire gitmeğe kalktım. İyi saatte olsunlar estiler mi yoksa? (M. Rona 1944ç s.12). İyi var- 'iyi etmek' Meninski 1680 I, 517, III, 5316: ¤ Eyü varduŋ, bu sözi dile gelmeseŋ yegidi ammâ çûn söyledüŋ, cevâbuŋ işit! (Ferec 855/1451 v. 89a). ¤ İyi vardım da gittim! (İsmail Galib 1932ei s.8).

Tietze tarafından değişik dönemlerden alıntılamalarla *edgü* sözcüğüne yüklenen (yavuz ve kötü'nün aksi, evet, fakat…, yerinde bir davranışta bulunmak, çok iyi, adamakıllı, tamamiyle, şöyle böyle, az fena değil, her şeyden iyi şu, cinler, periler, iyi etmek) anlamlar; aradığımız cevaba, sözcüğün erken dönemlerde dahi çok anlamlılığa kavuştuğunu, mecaz anlamlar yüklenebildiğini (bağlamla ilişkili olarak) örnekleyerek katkı sağlamaktadır.

Tuna (1957, s. 65), imlâ geleneklerini göz önünde bulundurarak yaptığı yazıtlarla ilgili çalışmasında bazı ibarelere açıklama getirirken Arat'ın (1942, s. 81) tespit ettiği terimlerle ***edgü bilge kişi, edgü alp kişi*** ibarelerini denk sayarak bu ibarelere sırasıyla *bilge* ve *cesur* anlamlarının verilmesini teklif etmekte; ancak *edgü* kelimesini yok saymaktadır. Karagöz (2006, s. 129), "*edgü* kelimesini daima *iyi* kavramının göstereni olarak mı algılamalıyız?" sorusunu sorarak, "***edgü bilge*** kişig ***edgü alp*** kişig yorıtmaz ermiş" cümlesinin "***çok bilgili*** insanı, ***çok cesur*** insanı yürütmezmiş."

biçiminde anlamlandırılması gerektiğini ve *edgü* kelimesinin zarf görevinde kullanıldığını belirtmiştir.

3. BAĞLAM IŞIĞINDA ANLAMLANDIRMA

Yazıtlardaki ilgili ibarelere "Başka bir anlamın verilmesi mümkün müdür?" sorusu ancak metnin üslubu ve içeriği değerlendirilerek elde edilecek sonuçlardan yapılacak çıkarımlarla cevap bulacaktır. Metin olmanın gerekli bir temel ölçütü olan bağdaşıklığın bileşenlerinden biri olan yinelemelere, yazıtlarda sıkça rastlanmaktadır (Subaşı Uzun, 1995, s. 36). Yazıtlarda *edgü, bilge, alp* sözcüklerinin yinelenmesi ve bazen aynı ibarenin tekrarıyla oluşturulan sözlüksel bağdaşıklıkla amaçlananın; dinleyici/okuyucuda iletilmek istenenlerin pekiştirilerek içselleştirilmesi suretiyle kalıcılığına katkıda bulunmak olduğu söylenebilir.

Metnin tutarlılığına da katkı sağlayan bu kullanımlar etkili anlatımın yollarını açmaktadır. Metnin bütününe yayılan bu ve benzeri tekrarlar hitap edilen zümrenin zihninde aynı kavrama ait geniş bir kavram dünyasının oluşmasının altyapısını hazırlar. Birden çok gösterenle işaret edilen bir kavramın olduğu durumlar da (TI B1 kör- / TI B2 içik- : tabi ol- vb…) akıcılığa katkı sağlamaktadır (İlhan, 2004). Başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan göstergenin, genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla her dilde, ilişkili, yeni kavramları da anlatır duruma gelmesi olarak tanımlanan çokanlamlılık, temel anlamıyla ilgili yeni anlamlar kazanan sözcüklerle genişleyen ifade imkânları daha etkili anlatımın yolunu açmakta ve tekrarı azaltmaktadır. Yine aynı şekilde anlatılmak istenen kavram yerine onunla ilişkili, kimi zaman deyim aktarmalarının somutlaştırma türüyle örtüşen, başka kavram ya da kavramlardan oluşturulan deyim aktarmaları ve ad aktarmalarıyla da anlatımda canlılık sağlanır (Aksan, 2009, s. 70/121). Türk Dili tarihi boyunca bir gösterenin birden çok kavramı karşıladığı (çokanlamlılık) gibi birden çok gösterenin bir kavramı karşıladığı (deyim aktarması /ad aktarması) durumlar da görülmektedir. Dilin işlenmişliğiyle yakından ilişkili olan bu anlam olaylarının, Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtları'nda karşılaşılan bazı örnekleri şunlardır:

(KT D24) : (e)ç(i)m k(a)g(a)n : **uça : b(a)rdı :** [amcam hakan **vefat etti.**] (ad aktarması)

(KT K10) : in(i)m kül tig(i)n : **k(e)rg(e)k : boltı :** [kardeşim Kül Tigin **vefat etti.**] (deyim aktarması)

(KT D16) : ol törüde : **üze [yasa uyarınca]** (çokanlamlılık)

(KT K10) : öz(ü)m **s(a)k(ı)nt(ı)m** : … bil(i)r : bil(i)g(i)m : bilm(e)z t(e)g : boltı : öz(ü)m : **s(a)k(ı)nt(ı)m** : [Kendim **yas tuttum** … eren aklım ermez gibi oldı. Kendim **düşünceye daldım**] (çokanlamlılık)

Daha birçoklarını ekleyebileceğimiz bu örnekler bize sanatsal niteliği olan, sözcüklerin ilk anlamlarının dışında, yer yer mecaz anlamlarıyla da kullanıldığı bir metinle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Yazıtlarda somuttan soyuta doğru semantik gelişime uğramış sözcüklerin kavram ve durumları karşılamak için kullanılmış olmasının; medeni hayatın gelişmişliğinin ve zengin bir fikir hayatının dile yansımasının delilleri olarak görmeyi de mümkün kıldığını dikkatten kaçırmamak gerekir. Eski Türk Dili'nin soyut kavramları ifade etmedeki yeterliliğini gösterebilmek için bazı örnekler vermek yerinde olacaktır:

(KT G7) : **bil(i)g : bilm(e)z** : [**cahil**] (Clauson, 1972, s. 330 / Tekin, 2010, s. 23 / Thomsen, 2011, s. 167 / Ercilasun, 2016, s. 501 / Orkun, 2011, s. 25)

(İhe Huşotü K28) : **bilm(e)z : b(i)l(i)g** [**cehalet**] (Tuna, 1957, s. 65)

(BK D21) **: içre : (a)şs(ı)z : t(a)şra : tons(u)z : [yoksul]** / (BK D22) **: ot sub : kılmak : [düşman etmek]** / (BK D29-30) : **ödiñ[e] : küni : t(e)gmek : [çok kıskanmak]** (Tekin, 1957, s. 424-425)

bilge bilig (hikmet), **könül bilig** (şuur), **az bilig** (hırs), **biligsiz bilge** (cehalet), **dyan sakınç** [tefekkür(düşünme)] (Arat, 1942)

Çalışmamıza konu olan ibarelerin anlamlandırılmasındaki temel sorun, ilgili kelimelerin ilk anlamıyla değerlendirilmesi ve her kelimeye ayrı bir anlamın verilmeye çalışılmasıdır. Göstergeler hemen her zaman, içinde geçtikleri tamlamalar, tümceler ve sözcüklerde, öteki sözcüklerle oluşturdukları bütünle anlam kazanır ve belli bir kavramı eksiksiz yansıtır (Aksan, 2009, s. 75). Dolayısıyla bu çalışmada, Eski Türk Dili'nin soyut kavramları ifade etmedeki yeterliliği dikkate alınarak *edgü bilge* ve *edgü alp* ibarelerine sırasıyla *"bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu"* anlamına gelen *"**liyakat**"* ve *"ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı, fazilet"* karşılığındaki *"**erdem**"* anlamlarının verilmesi önerilmektedir. Börekçi, (2009, s. 41-42) fiilden kılıcı, olucu adı yapan ekler başlığı altında değerlendirdiği /-GA/ ekinin işlek olmayan bir ek olduğunu da ifade ederek, bu ekin fiil kökleri ile türettikleri isimler arasında eylem eden/olan ilişkisini kalıcı biçimde kurduğunu belirtir ve /-GA/ ekinin *bil-**ge*** sözcüğünde "bilen

kişi" *(bilgili)* anlamıyla kalıcı isim türettiğini kaydeder. İlgili ekin "sahip olma, o özelliği taşıma" anlamlarında sıfatlar da türettiği anlaşıldığından *edgü bilge* ifadesine verdiğimiz anlam olan *liyakat* kelimesine *+lI / +lU* ekinin eklenerek *liyakatli* kelimesinin elde edilmesinin (ibarenin sıfat görevinde olduğu da dikkate alınarak) dilin genel mantığına uyduğunu söyleyebiliriz (Korkmaz, 2003, s. 53/78). *Alp* sözcüğüne ise Türkçe Sözlük'te (TDK, 2011, s. 104) *"yiğit, kahraman, cesur, bahadır kimse"* anlamları verilmiştir. Verilen anlamlar değerlendirildiğinde sözcüğün "sahip olma, o özelliği taşıma" anlamlarında bir sıfat görevinde kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla *edgü alp* ibaresine verdiğimiz *erdem* anlamının da sıfat göreviyle *erdemli* şeklinde değerlendirilmesi mümkün görünmektedir.

Ayrıca *kişig* kelimesindeki belirtme durumu ekinin de taşıdığı gönderim değerinden dolayı dikkate alınması yerinde olacaktır. İlgili ibarelerdeki *kişig* kelimesi, anlamlandırmada vasfı taşıyanı somutlamak için kullanılmış olmalıdır. Söz konusu olan liyakat ve erdem kavramları bir kişinin bünyesinde ete kemiğe bürünmekte ve görünür hale gelmektedir. Metinde kurulmaya çalışılan ideal insan/önder/kağan kimliğinin taşıyıcısı, millete mensup herhangi biri değil, *liyakat* ve *erdem* vasıflarını taşıyan belirli bir kimsedir. Belirtme durumu ekinin kullanımı, metnin bütününe yansıyan anlaşılırlığı ve belirliliği arttırma çabası dolayısıyla, amaçlılık açısından önem arz eden bir ifade tarzıdır. Ekin gönderim değeriyle KT D3 ve BK D4'teki benzer ifadelere atıfta bulunularak, söz konusu iki değerin birlikte muhafaza edilmesinin *bağımsız ve müreffeh bir devlet* sonucuna ulaştıracağı düşünülebilir.

Tekrarlar, deyimler, yakın ve karşıt anlamlı sözcüklerin kullanımı, mecaz anlamlı ifadeler metnin içerisinde oluşturduğu bütünlükle *liyakat* ve *erdem* gibi metin dışı değerleri dinleyiciye/okuyucuya sezdirmektedir. Bütüne yayılmış bu anlam örgüsü sayesinde, yazıtların bazı cümleleri diğerlerini açıklar niteliktedir. KT G6 ve BK K4'te geçen ifadelere tutarlılık bağlantısı olan KT D3 ve BK D4'teki ifadelerde yönetim kademelerinin *liyakat* ve *erdem* esasına göre teşekkül etmesinin devlet ve millet hayatına katkıları belirtilmektedir (Taşağıl, 2018). Bilge Kağan'ın; BK D3 ve D4'te I. Göktürk Devleti'nin ataları Bumin ve İstemi Kağan tarafından nasıl kurulduğunu, birlik ve beraberliğin nasıl sağlandığını anlatırken (BK D4) … **bilge : k(a)g(a)n** (e)rm(i)ş : **(a)lp k(a)g(a)n** : (e)rm(i)ş : **buyrukı** <y(e)me> **bilge** : (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : **(a)lp** (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : **b(e)gl(e)ri** y(e)me : **bod(u)nı** [y(e)me *tüz* (e)rm(i)ş … [(Onlar) **akıllı hakanlar** imiş, **yiğit hakanlar** imiş; (emirleri altındaki) **kumandanları** (da) **akıllı** imişler

şüphesiz, **yiğit** imişler şüphesiz. **Beyleri** de (**halkları** da **barış ve uyum** içinde imişler] şeklinde kurduğu cümleye dikkat edilirse, Türk devletinin geleceği için hakandan başlayarak hiyerarşik bir şekilde halka kadar inmesi ve birlikte olması gereken iki değer; bilgelik (*liyakat*) ve yiğitlik (*erdem*) yine birlikte kullanılmıştır.

4. SONUÇ

Yazıtlarda geçen ibarelere anlam verilirken yazıtların sanatsal değeri ve anlatım yollarının zenginliği dikkate alınmalıdır. Böylece yazıtlarda anlatılanlar günümüze taşınarak geçmişin tecrübeleri istifademize sunulacaktır (Aydın, 2018). Söz konusu ibareler üzerine bu bağlamda yapılacak bir değerlendirmeyle şu sonuçlara ulaşılabilir: Yazıtlarda geçen *edgü bilge* ve *edgü alp* ibareleri; yazıtların ifade gücü ve soyut kavramları karşılamadaki yeterliliği dikkate alınarak, günümüzde de iyi yönetim ilkesi olarak karşımıza çıkan *liyakat* ve *erdem* kavramlarıyla karşılanmalıdır. Böylece yazıtların özüne temas etmek ve bugünün dünyası için çıkarımlarda bulunmak mümkün olacaktır. Hem teorik hem de pratik açıdan görevin, gereken özellikleri taşıyan kişilere teslim edilmesi demek olan ve anayasamızın 70. maddesinde (https://www.tbmm.gov.tr/anayasa) ifadesini bulan *liyakat* ilkesine dikkatleri ilk çeken Bilge Kağan olmuştur. Herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme olarak tanımlanan adalet kavramına da böylelikle vurgu yapılmıştır (TDK, 2011, s. 24). Bir toplumda adaletin gerçekleşmesinin ön koşulu olan *liyakat* ve *erdem* ilkesinin; uygulamada devletin en üstten en alta kadar bütün kadrolarına yayılması, geleceğin teminatı olduğu gibi birlik, mutluluk, barış, huzur ve refahın da garantisi olacaktır. Devletlerin yükseliş dönmelerinde bu iki ilkenin tartışmasız bir şekilde uygulandığı görülmektedir (Arıkan, 1984). Yazıtlarda bu iki kavramın birlikte kullanılması da anlamlıdır. Sadece bilgi, beceri ve donanıma sahip olduğu için görev verilen kişi, *erdem* sahibi değilse görevinden elde ettiği gücü kişisel çıkarları için kullanacak ve bu durumun toplumsal hayata yansımaları yıkıcı olacaktır. Aynı şekilde yalnızca erdemlilik olarak nitelendirilen alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. özelliklere sahip olup görevin gerektirdiği bilgi, beceri ve donanıma sahip olmayan kişiler, sorumluluklarını uygun şekilde yerine getiremeyerek adalet duygusunun sarsılmasına ve toplumda huzursuzluğa neden olacaktır. *Liyakat* ve *erdem* ancak birlikteyken anlamlı ve değerlidir. Yazıtlarda liyakat ve erdem kavramları özellikle birlikte kullanılarak birbirinin tamamlayıcısı oldukları vurgulanmak istenmiştir. Buradan hareketle birinin yokluğunun ötekini niteliksiz kılacağı anlaşılmaktadır. Günümüzden yaklaşık 1300 yıl önce Bilge Kağan'ın bir devlet adamı olarak tecrübelerinden hareketle

söylediği *edgü bilge kişi (liyakatli)*, *edgü alp kişi(erdemli)* ibarelerinin taşıdığı anlamlar, devlet ve milletin varlığı ve devamlılığı için hiç akıldan çıkarılmayacak altın öğütler niteliğindedir.

5. KISALTMALAR

B : batı yüzü
BK : Bilge Kagan yazıtı
çev. : çeviren
D : doğu yüzü
DLT : Dîvânü Lugâti't-Türk
G : güney yüzü
GB : güneybatı yüzü
haz. : hazırlayan
K : kuzey yüzü
KT : Köl Tigin yazıtı
KT : Köl Tigin yazıtı
T : Tonyukuk yazıtı
TDK : Türk Dil Kurumu
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri

6. KAYNAKLAR

Aksan D. (2009). *Anlambilim*. Ankara : Engin Yayınevi.

Alyılmaz C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara: Kurmay Yayınları.

Arat R. R. (1942). Uygurlarda ıstılahlara dair. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, 56-81.

Arıkan, Z. (1984). *Busbeck ve Osmanlı imparatorluğu*. İstanbul : Enderun Kitabevi.

Ata A. (1996). "Çok" kelimesinin kökeni üzerine. *Türk Dili,* S. 534, 1310-1313.

Aydın E. (2018). *Taşa kazınan tarih.* İstanbul : Kronik Kitap.

Berta A. (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin… Türk ve Uygur runik yazıtlarının karşılaştırmalı yayını.* (çev. Emine Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Börekçi M. (2009). *Türkiye Türkçesinde yapı ve işlev bakımından sözcükler.* Erzurum : Eser Ofset Matbaacılık.

Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish.* Oxford : Oxford University Press.

Dankoff, R.; J. Kelly (2007). *Dîvânü lugâti't-Türk.* (çev. Serap Tuba Yurteser&Seçkin Erdi). İstanbul : Kabalcı Yayınevi.

Ercilasun A.B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ergin M. (2007). *Orhun abideleri.* İstanbul : Boğaziçi Yayınları.

Eyuboğlu İ. Z. (2004). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü.* İstanbul : Sosyal Yayınlar.

Gülensoy T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü.* Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

haz. Şükrü Halûk Akalın vd. (2011).*Türkçe Sözlük*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf erişim tarihi: 05.03.2019.

İlhan N. (2004). Yañılsar … bişükine tegi kıdmaz ermiş. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14 : 2, 121-128.

Karagöz İ. (2006). Edgü kelimesi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi.* II. 127-131.

Korkmaz Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mert O. – Albayrak F. (2013). Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının metinlerinde ünlülerin yazımıyla ilgili karşılaşılan farklılıklar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergi- TEKE*. 2/2. 86-115.

Orkun H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez M. (2017). *Köktürçe ve Eski Uygurca dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Sami, Ş. (2012). *Orhun abideleri.* Ankara : Akçağ Yayınları.

Sertkaya O. F. (2018). *Kelime dağarcığımızdan etimoloji araştırmaları.* Ankara : Akçağ Yayınları.

Subaşı Uzun L. (1995). *Orhon yazıtlarının metindilbilimsel yapısı*. Ankara : Simurg Yayınları.

Taşağıl A. (2018). *Gök-Türkler I-II-III.* Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin T. (1957). Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine II. *Türk Dili,* C: VI, S: 68, 423-426.

Tekin T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri.* Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin T. (2010). *Orhon yazıtları.* Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

Thomsen V. (2011). *Orhon yazıtları araştırmaları.* (çev. Vedat Köken). Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tietze A. (2018). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati.* C. I, A-B, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).

Tietze A. (2018). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati.* C. II, C-E, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).

Tuna O. N. (1957). Bazı imlâ gelenekleri, bunların metin incelemelerindeki önemi ve Orhon yazıtlarında birkaç açıklama, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 5, 41-81.

Uçar E. (2018). Köl Tégin (G 6) ve Bilge Kagan (K 4-5) yazıtlarındaki bişükiŋe tegi kıdmaz ermiş cümlesi üzerine. *Türkologiya*, 6: 7-45.